

ПОШИРЕННЯ І ЧИСЕЛЬНІСТЬ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ НОРКИ (*MUSTELA LUTREOLA* L., 1766) В УКРАЇНІ

А. М. Волох

*Таврійська державна агротехнічна академія,
проспект Б. Хмельницького 18, м. Мелітополь, 72312, Україна*

E-mail: herpetology@mediana.net.ua

Наводяться результати дослідження європейської норки в Україні. Аналізуються причини зменшення її ареалу та скорочення чисельності в різних природних зонах. Даються пропозиції щодо організації моніторингу, охорони та відтворення норки і інших рідкісних ссавців.

Ключові слова: ареал, популяція, європейська норка, водойма, вид, Україна.

Key words: area, population, European mink, водойма, species, Ukraine.

Вступ. Європейська норка до недавнього часу була поширеним видом, стан угруповань якого зараз викликає чи не найбільше занепокоєння наукової громадськості, оскільки всі вони мають стійку тенденцію до зникнення. Незважаючи на це, екологія норки, розповсюдженість та чисельність досліджені дуже слабо [1, 6, 8, 29]. То ж дана публікація, певною мірою, спрямована на узагальнення відомих даних щодо зазначеного рідкісного виду на кінець ХХ ст.

Матеріал і методика досліджень. Основний матеріал для публікації зібрано в 1973–2002 рр. на території Одеської, Запорізької, Херсонської, Миколаївської, Черкаської, Кіровоградської, Полтавської,

Дніпропетровської, Волинської та Чернівецької областей. Особливо увага вивченню поширення норки надавалася у низинах рр. Дунаю, Дністра та Середнього Дніпра. У якості метода було використано обстеження узбережжя водойм, пошуки притулків та захистків норки, залишків їжі тощо. Зважаючи на малу кількість угруповань виду та їх незначну потужність, велике значення мали дані, отримані від мисливців, лісників, рибалок та ін. Особливу цінність мали повідомлення В. Ветрова, С. Жили, М. Жмуда, М. Євтушевського, О. Кондратенка, І. Мерзлікіна, Н. Полушиної, Н. Ружиленко, В. Сіренка, З. Селюніної, Ю. Ткачука, М. Хими́на та Ф.Шияна, за що ми їм дуже вдячні. Для отримання уяви щодо моніторингу за популяціями європейської норки в Україні були використані дані Міністерства статистики (форма 2Тп-Мисливство)

Результати досліджень та їх аналіз. В історичний час в Україні норка європейська траплялася скрізь, окрім Криму. На початку ХХ ст. вона зустрічалася в водоймах усіх природних зон, але ніде не досягала великої чисельності.

Найбільш значні осередки норки в Україні існували у Поліссі. За даними В.І. Абеленцева [1], у 60-х роках ХХ ст. вона мешкала у Волинській (рр. Путилка, Стубла, Прип'ять, Стохід; оз. Біле, Плотниче, Свитязьке, Пулемецьке та Турійський канал), Рівненській (рр. Стубла, Горинь), Житомирській (рр. Гуйва, Плав, Перга, Ясенка, Словечна, Уж, Нарин, Візня, оз. Корма), Київській (рр. Здвиж, Ірпін, Уж, Грезля, Ілля, Тетерів, оз. Конча, Рудня-Яблунівська, Муромець), Сумській (рр. Улиця, Зноб, Бичиха, Свизь, Свеса, Осотки, Реть, Шостка, Єсмер, Єсмань, Обеста, Сейм, Псел, Ворскла, Сула) та Чернігівській (рр. Остер, Десна, Снов, Ревна, Смяч, Судость, Ірванець, Убідь, Турчанка, Крюкова, Білоус, Сож та Дніпро) областях. Зустрічалася європейська норка і в інших водоймах регіону. На жаль, пізніше ніхто з теріологів ґрунтовно поширення її тут не вивчав. У 1972 р. ми знайшли сліди перебування норки у Камінь-Каширському і Любешівському р-нах Волинської області

на р. Стохід. Відомо, що вона ще й досі зустрічається у Любешовському р-ні на р. Прип'ять, у Ровенській області на території Зарічененського р-ну (оз. Нобель, р. Прип'ять), Костопільського р-ну (торфові кар'єри в ур. Соломка, меліоративні канали, р. Горинь) у межах Клеванського ДЛМГ [21]. Є дані щодо зустрічі у 2000 р. окремих особин норки у Ківерцівському р-ні Волині на болотах у Цуманському лісництві (дані М. Хими́на). Навесні 1984 р. цю тварину бачили у місці злиття рр. Нереч та Уж у Коростенському р-ні Житомирської області; у 1978 р. на р. Ілля у Поліському р-ні Київської області було добуто 1 європейську норку [21], а, за даними С. Жили, у цей час вона перестала взагалі зустрічатись у районі Поліського заповідника. У Чернігівській області перебування європейської норки відомо на рр. Рома та Десна (Новгород-Сіверський р-н), а на Сумщині, її, як величезну рідкість, ще зустрічають у деснянській заплаві на території Середино-Будського р-ну [21].

Європейська норка завжди була звичайною, але нечисленною твариною Карпатського краю. У 60–х роках ХХ ст. її інколи добували бракон'єри у водоймах Кицманського, Заставненського та Вижницького районів на Буковині [36]. Окрім того, перебування норки було відоме на території Львівської області (рр. *Стир, Слонівка, Серет, Опір, Орява, Гнила Липа*), Івано-Франківської (рр. *Прут, Бистриця-Надвірнянська, Ломниця*) та Закарпатської (рр. *Тиса, Чорна Тиса, Ріка, Теремля, Латориця, Боржава, Уж*) [1]. На 1980 р. осередок норки існував у Львівській області (Сколівський та Турівський р-ни) і, можливо, у Миколаєвському на р. Зубрі [33]. За усними даними Н.А. Полушиної, у той час біля 20 особин мешкало на р. Лихоборці (притока р. Стир) та р. Бутівлі (притока р. Опір). В цілому вона оцінювала чисельність виду у Львівській області на рівні 30 особин. Наприкінці ХХ ст. європейська норка ще зустрічалася у регіоні, але скрізь її поширення було дуже локальним, а чисельність – мізерною. У 1996/99 р. в Чернівецькій області її зустрічі фіксували у Глибоцькому р-ні біля с. Станівці на потічку у басейні р. Серет (ур. Бугаєць), в

Герцаївському р-ні на р. Прут біля с. Горбова та у Сокирянському р-ні на Дністровському водосховищі поблизу с. Кормань. Є також відомості щодо мешкання норки на р. Білий Черемош у Путильському та Вижицькому р-нах (дані Ю.Б.Ткачука). У Карпатах тварина здебільшого оселяється у верхніх ділянках утворюючих потоків. У Івано-Франківській області її існування відоме у верхів'ях р. Бистриця Надвірнянська на території заповідника "Горгани" [14] та у Косівському р-ні (рр. Пістинка, Рибниця, Чорний Черемош – дані Ю.Б. Ткачука), у Закарпатті – в Усть-Чорнянському р-ні по рр. Брустурянка, Яблунець, Мокрянка, Янівцець (басейн р. Тересви), де щільність недавно сягала 1 ос./3 км узбережжя, та у Рахівському р-ні (р. Біла Тиса) [21]. Завдяки створенню Карпатського біосферного заповідника, де у 2001 р. було обліковано 24 особини, та інших резерватів тут існує стійкий, хоча і незначний, осередок мешкання виду. Зважаючи на фрагментарність даних, зараз можна лише окреслити локалітети поселень норки у гірських потічках басейну р. Чорної Тиси у Чорногірському масиві (Рахівський р-н), по рр. Мала Шопурка та Середня у Свидівецькому масиві, рр. Теремля, Тересва у Широколужанському масиві (Тячівський р-н) та у Горганах (Міжгірський р-н). Загальну чисельність європейської норки у Закарпатті наприкінці ХХ ст. оцінювали у 60-80 особин [13].

У лісостепу зазначений вид раніше також зустрічався у багатьох водоймах, хоча даних щодо його поширення небагато. Відомо, що європейська норка мешкала на Тернопільщині та Хмельниччині у лівих притоках р. Дністра (рр. Довжок, Збруч), а також на Вінничині на р. Південному Бузі [1]. Зараз тут її осередки збереглися у Хмельницькому, Бершадському і Тростянецькому р-нах (рр. Дахно, Берладинка) [21]. Ще у довоєнні часи дуже поширеною вона була у Черкаській області на річках Рось, Золотоношка, Вільшанка, Супій та в чисельних озерах заплави Дніпра. У 1975 р. 1 особину було застрелено у курятнику на території Канівського заповідника (дані М.Н. Євтушевського). Вона ще й зараз

мешкає тут – у 2002 р. перебування виду на одному з озер відмітила Н. Ружиленко. Раніше європейська норка також зустрічалася і в інших водоймах Черкаської та Кіровоградської областей (рр. *Березівка, Бешка, Велика Вись, Жовта, Зелена, Інгул, Інгулець, Кам`янка, Омельник, Савранка, Синиця, Синюха, Сухий та Чорний Ташлики, Сухоклія, Тясьмин, Цибульник та Ятрань*) [1]. Але, незважаючи на пошуки у 1973/76 рр., знайти тут її нам не вдалося. На Лівобережжі її зустрічали на Полтавщині (рр. *Велика Бахта, Ворскла, Псел, Сула, Тагамлик, Хорол та Новосанжарський лиман*), та Харківщині (рр. *Сіверський Дінець, Уда, Коломак*) [1]. У 1976 р. ми безуспішно намагалися знайти сліди діяльності норки у басейні р. Псла на рр. Добрешин, Мерло та Грунь-Ташань. Хоча сучасні знахідки виду тут не відомі, але вірогідність їх виключати не слід, оскільки у Полтавській області багато водойм цілком придатні для мешкання європейської норки.

У степовій зоні чисельність виду у більшості місць її перебування була незначною. На Дніпропетровщині ще у 1918 р. І.І. Барабаш [2] бачив європейську норку 1 раз на р. Самарі і 2 рази – у плавнях р. Дніпра. У 60-і роки її зустрічали на р. Буртичії (Запорізька обл., Бердянський р-н, біля с. Малинівки). За даними В.І. Абеленцева [1], норка мешкала у Дніпропетровській (рр. *Базавлук, Велика Тернівка, Вовча, Кам`янка, Орель, Самара, Солона, Середня Терса, Томаківка*) Луганській, де вона зустрічалась на всіх лівих притоках р. Сіверського Дінця та у заплавах озер (Тонкий Донок, Мертвий Дінець, Драгунський Єрик, Хомуток, Зимове), а також у Донецькій (рр. *Грузький Єланчик та Кальміус*) областях. На даний час, європейська норка збереглася лише в басейні Сіверського Дінця, де є вкрай рідкісним видом, але спеціальних досліджень, щодо вивчення її поширення на території Слобожанщини та Донбасу, ніхто не проводив. Лише відомо, що на р. Черепаха в охоронній зоні заповідника «Стрільцівський степ» вона мешкає у 2 місцях (~10 особин) упродовж щонайменше 10 років [3, 15]. У 80-х роках ХХ ст.

перебування виду відмічали на ставах рибокомбінату біля смт. Станично-Луганське, а щільність оцінювали у 2 ос./ 1 тис. га [30]. У незначній кількості норка ще й досі зустрічається у цих місцях (дані В. Ветрова і С. Литвиненка). Дуже рідко цього хижака можна побачити у заповідниках «Хомутовський степ» на р. Грузький Єланчик і «Кам'яні Могили» на р. Каратиш [27]. Через ізольованість останнього осередку і малу площу придатних для виду угідь, на нашу думку, ці свідчення є сумнівними і потребують уточнення видового статусу норки, якщо вона там ще збереглася. Відомі також знахідки, скоріш за все, американської норки на р. Сіверський Донець біля м. Слав'яногірська у Донецькій області та на оз. Клішня у Серебрянському ліс-ві (Кремінський р-н Луганської обл.), а також у басейні річки Деркул на безіменній притоці біля с. Герасимівки та на р. Теплий біля с. Верхній Минченюк (повідомлення О. Кондратенка).

У Нижньому Придніпров'ї європейська норка була порівняно чисельною до початку ХХ ст. Вона часто зустрічалася у заплавах озер і являлася об'єктом полювання [4]. Зокрема, у 1924 р. до заготівельного пункту м. Херсона надійшло 50 норкових смушків [34]. Відомо, що зазначений вид мешкав у Запорізькій області на р. Дніпрі (оз. Леніна, Каховське водосховище) та по деяких притоках [1]. У зоологічному музеї МДУ (м. Мелітополь) зберігається опудало європейської норки, добутої у 1953 у пониззі р. Конки (Кінські плавні). У гирлі Дніпра біля Цюрупинська, Голої Пристані, Геройського її відмічали, як типового, але нечисельного представника теріофауни [9]. На території Чорноморського заповідника зустрічі норки відомі у Соленоозерній дачі [1], Волижиному лісі, та в охоронній зоні (1940, 1967, 1983 рр.) [25]. У 70-ті роки норка зустрічалася біля с. Кринки Голопристанського р-ну Херсонської області (повідомлення Г.М. Суптелі). Але треба визнати, що сучасна ситуація щодо поширення і чисельності європейської норки у пониззі Дніпра залишається невідомою [24]. Ще у 1968, 1971/72, 1985/87 рр. ми регулярно зустрічали у дніпровських плавнях між сс. Корсунка і Козачі Лагері

американську норку. Вона з'явилася тут після 1959 р., коли цей вид стали вирощувати у звірогоспі біля м. Цюрупинська Херсонської області. Упродовж 1988/95 рр. чисельність норки тут збільшили у 1,7 рази – від 6,9 тис. до 11,8 тис. особин. Відповідно зросла і кількість втікачів, які сприяли формуванню нового осередку виду у природі.

За даними А.М. Нікольського [19], наприкінці ХІХ ст. європейська норка у Криму не зустрічалась, але, цю тварину, буцім-то, здобули у червні 1918 р. в с. Старий Карантин поблизу м. Керчі, а у 70-х роках – біля с. Портового Роздільнянського р-ну на березі Чорного моря [1]. З тих пір ніяких відомостей щодо існування норки в Криму не поступало і у даний час її на півострові немає. Тому наведені вище дані, скоріше за все, помилкові і відносяться до іншого виду ссавців.

Зараз найвища чисельність виду в Україні збереглась лише в Дунайських плавнях, але й тут спостерігається негативна тенденція. У 1986 р. в озерах Кугурлуй та Картал мисливці при вилові ондатри попутно добували до 10 норок щорічно (повідомлення М.Є. Жмуда), але в 2000/01 рр., завдяки власних пошуків та опитування ондатроловів, вдалося підтвердити перебування виду лише на Кугурлуї та у водоймах його польдера біля сс. Ларжанка та Нова Некрасівка (Ізмаїльський р-н

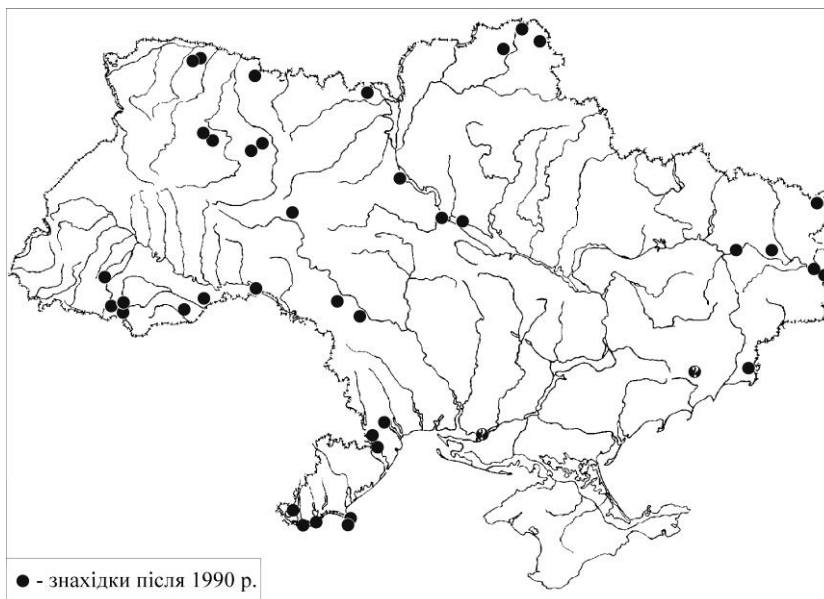


Рис. 1. Поширення європейської норки в Україні.

Одеської обл.) за дуже низької чисельності. Скоротилася вона і в Стенцовсько-Жебріянських плавнях, де наприкінці 90-х років під час ондатрового промислу тут добували не менше 20 норок на рік (повідомлення С. Іванова). Наприкінці ХХ ст. на території Дунайського біосферного заповідника та у його охоронній зоні було обліковано 390-550 особин. Більше частина угруповання мешкало у вторинній дельті та у водоймах Жебріянської гряди (200-300 особин), менше у Стенцівсько-Жебріянських плавнях (150-200) та на острові Єрмакова на Дунаї (40-50 тварин) [12]. На жаль, тут на березі оз. Саф'ян, яке сполучається через оз. Довге з оз. Кугурлуй, тривалий час існувала ферма з розведення американської норки. Тому і в Придунав'ї є осередок цього виду, який здатен створювати значну конкуренцію європейській норці.

За даними М.В. Роженка [23], ще у 1980/83 рр., у заплавах нижнього Дністра зазначений вид був відносно рівномірно розподілений по всім плавнях дельти і його щільність була досить високою – 6-8 слідів/1 км маршруту. Після 1984 р. угруповання стала неухильно скорочуватись; відносно довго чисельність залишалась високою лише в прилиманних озерах (Мертвий Турунчук, Вільха, Сафроново та ін.), а щільність становила 3-4 сліди /1 км. Натомість у межиріччі Дністра і Турунчука (озера Біле, Квашено, Горілі, Тудорово та ін.), узбережжя яких раніше були досить щільно населені норкою, наведений вище показник знизився до 0,2. Насамперед це було пов'язано із висиханням майже на 90% цієї ділянки, тоді як умови існування виду у прилиманних озерах майже не змінилися. Треба сказати, що достовірних даних, щодо поширення норки в Україні дуже мало. Всі відомі знахідки норки в Причорномор'ї, що підтверджені музейними матеріалами (n=24), відносяться до Стенцовсько-Жебріянських плавнів та узбережжя Дунаю в Ізмаїльському р-ні Одеської області, а

також – до ділянок пониззя Дністра (р. Турунчук та Біляївські плавні) у Біляївському р-ні Одеської області. На даний час, європейська норка ще зустрічається в заплаві ріки Дністер поблизу сел Паланка (Молдова), Яски, Маяки (Біляївський р-н), але чисельність її продовжує скорочуватись. Якщо у 1987 р. основне ядро угруповання, що знаходиться в прилягаючих до Дністровського лиману плавнях, нараховувало близько 60 особин, то у 2000 р. тут було зареєстровано всього два виводка із загальною чисельністю не більше 10 тварин [23].

Таким чином, сучасний ареал і чисельність європейської норки в Україні, порівняно зі станом на середину ХХ ст., значно скоротилася (рис. 1). На нинішній час цей вид трапляється лише в Українському Поліссі, в заплавах Нижнього Дунаю і Нижнього Дністра, в Українських Карпатах і в окремих водоймах степової та лісостепової зон.

Незважаючи на значне поширення та певне господарське значення, зробити аналіз динаміки чисельності зазначеного виду дуже складно через відсутність достовірних даних. З одного боку це обумовлено спорадичним характером поширення європейської норки, практичними і методичними труднощами при проведенні її обліку, з другого боку, – неможливістю відокремлення слідів її діяльності від американської норки. Місця перебування, екологія і зовнішній вигляд цих тварин характеризуються такою подібністю, що визначити видову належність норки у польових умовах беруться лише окремі фахівці. У американської норки відомо 30 мутацій генів (10 домінантних і 20 рецесивних), які визначають забарвлення волосся; то ж у деяких місцях вже було виявлено тварин з білою плямою на верхній губі, що ускладнює розпізнавання європейського і американського видів у природі [18]. У зв'язку з цими обставинами, після 1980 р. співробітники Головного управління мисливського господарства України обидва види норки об'єднали в одну облікову групу — "норка вільна". Але і за таких умов, облік її чисельності в багатьох областях фактично не проводиться і тому наведені дані (табл. 1)

необ'єктивно відтворюють ситуацію по відношенню до обох видів. Окрім того, навіть за поліпшення якості обліку, при сучасних методичних підходах не можна отримати відомостей щодо чисельності європейської норки окремо від американської.

Наприкінці 70-х років чисельність європейської норки в країні становила 3-4 тис. особин [1], а на початку XXI ст. її максимальна величина становить 200-250 особин [21] або, за нашими розрахунками, – 350-400.

Процес скорочення ареалу і чисельності європейської норки почався дуже давно і треба визнати, що дійсні причини цього явища до кінця нез'ясовані. У центральних районах Росії інтенсивне скорочення чисельності європейської норки відбулося упродовж 1966/77рр. внаслідок трансформації річкових заплав, інтенсивної вирубки лісів на водозбірних площах та розорювання заплавних біотопів [35]. На північному заході ареалу це відбулося ще раніше і призвело до скорочення заготівлі смушків норки у 3,8 рази (1966 р.) порівняно з 1936 р. [11]. В Білорусії у 1959/89 рр. межа поширення виду перемістилася на 400 км у північно-східному напрямку із швидкістю біля 13 км на рік [27]. Швидке зникання європейської норки

Таблиця 1

Динаміка чисельності норки в Україні (за даними 2 Тп - мисливство)

Області	Р о к и						
	1989	1991	1993	1995	1997	1999	2001
Житомирс ька	60	144	150	240	295	159	257
Закарпатс	29	20	-	-	22	17	24

ька							
I.	-	-	9	-	-	4	4
Франківсь							
ка							
Чернівець	-	-	-	-	-	-	-
ка*							
Київська	70	257	555	677	758	424	193
Волинська	-	-	5	11	16	48	78
Рівненська	-	-	244	342	487	548	630
Полтавськ	-	-	-	-	-	-	1
а							
Луганська	23	9	-	-	58	52	70
Одеська	-	-	-	-	5	-	-
Донецька	12	-	-	-	24	141	75
Харківськ	38	76	78	80	94	315	507
а							
Чернігівсь	-	734	274	858	327	945	749
ка							
Черкаська	-	-	43	149	392	47	69
Хмельниц	-	-	18	145	114	89	153
ька							
Разом:	236	1310	1376	2502	2592	2789	2810

* У 1994 р. було обліковано 5 особин.

також давно розпочалося на крайньому заході ареалу у Франції, де основними причинами цього вважають руйнацію річкових долин внаслідок будівництва каналів, поглиблення русел та ліквідації пологих пляжів [38].

В різних місцях України скорочення популяції європейської норки відбулося з різних причин. В Карпатах такими вважають високий ступінь використання річкових долин під сінокоси, городи, для відпочинку, а

також для житлового і господарського будівництва [13]. Звичайно великий негативний вплив тут має законодавчо заборонене, але не припинене трелювання лісу гірськими потоками, яке руйнує береги, забруднює воду нафтопродуктами та органічними речовинами. В Поліссі це відбулося завдяки масштабного осушення боліт, що у 1976/80 рр. лише у Житомирській області призвело до скорочення чисельності зазначеного виду, у порівнянні з 1971/75 рр., в 3-4 рази [22]. Майже скрізь в Україні суттєве погіршення умов існування норки відбулося внаслідок перетворення багатьох річок на каскади водосховищ, водами яких лише на Дніпрі було затоплено близько 700 тис. га заплавлених угідь. На стан популяцій європейської норки значною мірою вплинули й інші види господарської діяльності людини: забруднення водойм відходами промислового і сільськогосподарського виробництва, розорювання заплавлених угідь уздовж берегів до самої води, випас великої рогатої худоби, вирубування дерев та чагарників у прибережній зоні тощо.

Європейська норка, як цінний хутровий звір, звичайно завжди була об'єктом полювання. Але, за свідченнями багатьох мисливців, в Україні її ресурси, на відміну від видри, ніколи не зазнавали надмірного використання. В 1927/28 рр. на заготівельні бази поступило 2300 смушків, а у 1928/29 – 2298 [5]. У 1947/59 рр. щорічно заготовляли 60-409 шкірок норки. Більше всього норок добували в перші два повоєнні десятиліття на території Полісся. В заготконтори Волинської області поступало до 243 смушків на рік, Сумської – до 82 шт., Чернігівської – до 47 шт. В 60-х роках європейську норку видобували ще рідше. Наприклад, у 1966/70 рр. в Чернігівській області було заготовлено лише 37 смушків, а в Сумській області у 1965 р. — всього 2. Востаннє хутро цього виду в заготконтору Житомирській області поступило у 1971 р. Відносно велику кількість норок видобували і в інших місцях. Більше всього смушків в 50-і роки поступало в заготконтори Одеської (18-137 шт.), Херсонської (4-55 шт.) і Луганської (5-47 шт.) областей, хоча поодинокі екземпляри також

надходили з Вінницької, Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Миколаївської, Полтавської, Тернопільської, Хмельницької, Харківської, Черкаської та Чернівецької областей [1]. Але в 60-90-і роки, внаслідок повсюдного використання при полюванні на ондатру дугових капканів і загальної інтенсифікації промислу, мисливство стало створювати суттєвий негативний вплив на ресурси європейської норки [6]. На жаль, у цей час широкого розвитку набув т. з. “чорний ринок” і смушки багатьох цінних хутрових звірів реалізувалися нелегально. Тому відомчих матеріалів, що характеризують фактичний видобуток норки, не існує. У 1950/60 рр. мисливцями Нижньодніпровського коопзвіропромгоспу на території Херсонської області було виловлено біля 181 тис. особин ондатри, у 1961/66 рр. – 100,5 тис. У Миколаївській області у 1960/66 рр. вдалося заготовити майже 35 тис. смушків цієї тварини, але жодної шкірки європейської норки з цих областей в заготконтори не поступило. В Одеській області лише в 1966 р. було заготовлено майже 110 тис. смушків ондатри (пік видобутку), із них в придунайських озерах і лиманах, основних місцях мешкання європейської норки, – 90 тис. шт. [10]. Між тим, за свідченням М.Є. Жмуда, у 1984/88 рр. на території Придунав'я майже кожен ондатролов щорічно відловлював 2-10 норок. Подібна ситуація існувала і в пониззі Дністра, в охоронній зоні заповідника «Стрільцівський степ» та в інших місцях, де також при видобутку ондатри вилучали певну кількість особин зазначеного виду. Скорочення попиту на хутро ондатри, загальне зменшення її чисельності і низькі ціни на її смушок наприкінці ХХ ст. сприяли скороченню її видобутку, що повинно було б позитивно вплинути на відновлення ресурсів європейської норки, але цього не сталося. Значний вплив на стан популяції норки європейської мають біотичні взаємовідносини з екологічно близькими видами. Завжди вважалось, що видра спричиняє витіснення норки внаслідок трофічної і топічної конкуренції [8]. При вивченні цього питання було з'ясовано, що щільність населення норки визначається кормовими і захисними умовами

біотопу. На це вказує велике значення коефіцієнту сукупної детермінації ($R^2=0,81$), але вона також безпосередньо залежить від щільності населення видри, що визначає ранговий коефіцієнт кореляції (r_s), який сягає $-0,44$ [26]. Натомість, за результатами інших досліджень [11], суттєвого антагонізму між зазначеними видами взагалі не існує.

Зараз вважається, що найбільший негативний вплив на угруповання зазначеного виду створює американська норка *Mustela vison* Schreber, 1777. Вперше у Європу її було завезено на початку ХХ ст., але особливого розвитку розведення цього цінного хутрового ссавця набуло у 70-х роках. У 1964 р. лише у Фінляндії нараховувалось біля 2000 ферм, де мешкало біля 1,5 млн. американських норок. Вже з 1951 р. тут стали вести моніторинг диких популяцій цього виду [42]. Особливо висока чисельність американської норки була зареєстрована в Швеції. Вона швидко освоїла придатні біотопи і стала наносити великий збиток птахівництву, рибництву та дрібній мисливській дичині. Тому ресурси норки почали інтенсивно експлуатувати і упродовж 1959/64 рр. тут було добуто 18 тис. особин [41].

В Україні безпосередня інтродукція американської норки ніколи не проводилася [20], але її розведення здійснювалося у 18 звірорадгоспах та колгоспах, у 21 спеціалізованому господарстві системи споживчої кооперації, в окремих сільськогосподарських та промислових підприємствах, удома і навіть у вузах. Особливо значними були Сокальське, Стрийське (Львівська обл.), Переяслав-Хмельницьке (Київська обл.), Мошногірське (Черкаська обл.), Цуманське (Волинська обл.), Дубнівське (Ровенська обл.), Одеське, Вінницьке, Чернігівське, Петровське (Полтавська обл.), Орловщина (Дніпропетровська обл.) та інші господарства. В Україні упродовж 1966/87 рр. поголів'я норки збільшилося більше ніж у 6 разів і на 1987 р. становило 350 тис. особин. В потужних господарствах вирощували 20-60 тис. особин стандартної норки, яка відзначається значною гетерозиготністю і екологічною

валентністю, а також представників рецесивних форм – сріблясто-блакитну (генотип *pp*), пастель (генотип *vv*), паломіно (генотип $t^p t^p$) та інші [18]. Внаслідок великої кількості осередків штучного вирощування американської норки, їх переважного розташування у заплавах річок та втечі певної кількості тварин, в багатьох місцях сформувалися дикі популяції зазначеного виду. На території Поліського заповідника перші особини американського виду з'явилися наприкінці 80-х років з білоруської території, коли європейської норки тут уже не було (усне повідомлення С. Жили). У Черкаській області в 1972/76 рр. американська норка на всіх притоках Дніпра була досить чисельною, а європейська зустрічалася як величезна рідкість. На жаль, таких областей, де б не вирощували американську норку, в Україні немає...

Експериментально було доведено, що при паруванні європейської і американської норки (у прямому та реципрокному варіанті) у запліднених самок вагітність закінчується резорбцією ембріонів і таким чином відбувається репродуктивна ізоляція на ембріональному рівні [31]. Але це явище у природних умовах виявити не вдалося; натомість була зафіксована значна агресивність американської норки по відношенню до європейської [28]. Окрім того, період парування у американської норки триває у лютому-березні, що на місяць раніше, чим у європейської і відбувається у більш стислий термін [18]. Можливий негативний вплив на популяції європейської норки може мати її гібридизації з лісовим тхором, випадки якої фіксували різні дослідники [11]. Окрім того, у всіх місцях мешкання незначна частина тварин гине в рибальських сітках та ятерях [1, 8, 23]. Серед реальних природних ворогів слід назвати вовків та здичавілих собак. У європейської норки виявлена незначна кількість гельмінтозів при великій екстенсивності інвазії, яка для самців складає 72,7%, а для самок – 73,4%. Більша частина тварин може бути заражена скрябінгільозом та філяроїдезом, інтенсивність гельмінтизації яких, відповідно, становить 8,7-10,5 екземплярів та 1,6-2,5 осередки [11]. Представники європейського

виду також виявилися малостійкими до алеутської хвороби та інших, , збудників яких було завезено з американською норкою [18].

Таким чином, на тлі низької чисельності європейської норки в Україні і в інших частинах ареалу, за щорічного поповнення втікачами з звірогосподарств і відповідного збагачення генотипу, більш крупна та плодюча, і більш конкурентноспроможна американська норка отримала велику перевагу над європейською формою. Вона конкурує не тільки з останньою, але й з видрою, освоюючи недоступні для цього виду водойми та використовуючи більший спектр кормових ресурсів [37]. За розрахунками Г.М.Панова [21], зараз в Україні мешкає 8-10 тис. особин американської норки, акліматизація якої значно прискорила процес зникнення європейської.

Проблема збереження та відновлення ресурсів європейської норки на території України сьогодні є надзвичайно складною. Ніде в місцях її мешкання, навіть за відсутності полювання, не спостерігається будь-якого зростання чисельності. Скрізь слабкі осередки європейської норки являються ізолятами серед чисельних угруповань американського виду, і це становить ще одну загрозу для виживання виду. За таких умов, суттєве негативне значення для аборигенної норки може мати інбридинг. При паруванні братів з сестрами упродовж трьох поколінь плодючість американських норок скоротилась з 4.3 до 1.07; у деяких випадках спостерігались прояви вродженого каліцтва. Особливо значний вплив інбридингу помітний при малій чисельності тварин [39]. За сучасними уявленнями, процес витіснення аборигенної норки інтродукованою формою триває протягом 7–10 років після формування її популяцій і призводить до повного зникнення осередків європейського виду [27].

На даний час популяції європейської норки мають реальні обриси лише у пониззі р. Дунаю, де мешкає не менше 200 особин, у пригірловій ділянці р. Дністра, у верхів'ях деяких карпатських річок та в басейні р. Сіверського Дінця. Найгірша ситуація склалася в лісостеповій і степовій

частині басейну Дніпра, де біотопи європейської норки зазнали найсуттєвішої трансформації, і де знаходяться дуже значні осередки американської норки. На думку Г.М. Панова [21], питання про відновлення більшості угруповань європейської норки на території України втратило реальність з появою у фауні країни її сильнішого конкурента. Залишається лише сподіватись, що, деякі популяції європейської норки ще не втратили здатності до відродження. Важливе значення у цьому процесі може мати значне розширення ареалу ондатри, з якою у норки існують взаємовідносини коменсального типу [40]. Об'єктивно цьому може сприяти занепад ондатрового промислу та звірництва, ліквідація більшості ферм з розведення американської норки і неможливість підтримки генофонду та поповнення її популяцій втікачами.

Окремо слід зазначити, що фактично веденням моніторингу популяцій рідкісних ссавців та їх охороною, окрім зубра, рисі та ведмедя, на державному рівні ніхто не займається. Взагалі чисельність більшості тварин, яких занесено до Червоної Книги України, залишається нам невідомою. Зусилля ж окремих фахівців, що вивчають їх екологію з власної ініціативи, не вирішують проблему збереження і не можуть надати громадськості вичерпної інформації про поширення та чисельність тварин. Тому бажано законодавчо закріпити ведення охорони та моніторингу популяцій рідкісних видів за органами системи Мінікобезпеки України. Доцільно використати досвід Таллінського зоопарку [16] та розплідника при Біологічному інституті Сибірського відділення РАН щодо збереження генофонду європейської норки та інших рідкісних видів [32]. Технологія розведення європейської вікарної форми нічим не відрізняється від американської і є перевіреною на практиці [17]. То ж бажано залучити до її розведення у неволі, як і інших рідкісних ссавців, фахівців зоопарків України, а також сприяти фінансуванню цієї акції за допомогою державних, обласних екологічних та певних міжнародних фондів і організацій. За успішного розведення європейської норки в неволі, зробити

спробу її реакліматизації в обмеженій кількості якісних угідь, з попереднім вивченням, науковим обґрунтуванням доцільності такої акції та передбаченням можливих популяційних та еволюційних наслідків.

1. *Абеленцев В.І.* Куницеви // Фауна України. Ссавці. К.: Наукова думка, 1968. Т. 1. Вип. 3. 280 с.
2. *Барабаш І. І.* Нарис фауни степової Наддніпрянщини (колишньої Катеринославщини). Харків: Держвидав України, 1928. 138 с.
3. *Боровик Е.Н.* Численность редких и охраняемых видов млекопитающих в заповедном массиве “Стрельцовская степь” // Вестн. зоол. – 1999. – № 4-5. – С. 80.
4. *Браунер А. А.* Сельскохозяйственная зоология. – Одесса: Госиздат, 1923. – 435 с.
5. *Великохатько Ф.* Мисливство та охорона природи // Укр. мислив. та рибалка. 1930. № 1. С. 10.
6. *Волох А.М., Роженко М.В.* Норка європейська // Червона Книга України. (Тваринний світ). К.: Українська енциклопедія. 1994. С. 405.
7. *Волох А.М.* Нарис про ссавців Придунав'я і особливості менеджменту їхніх ресурсів // Заповідна справа. Т. 6. Вип. 1-2. 2000. С. 28-35.
8. *Гептнер В. Г., Наумов Н. П., Юргенсон П. Б., Слудский А. А., Чиркова А. Ф., Банников А. Г.* Млекопитающие Советского Союза. Морские коровы и хищные. М.: Высшая школа, 1967. Т. 2, часть 1. 1002 с.
9. *Гизенко А.И.* Фауна наземных млекопитающих Черноморского заповедника // Тез. докл. науч. конфер., посвящ 40-летию Черноморского госзаповедника АН УССР. – К. – 1967. – С. 20-23.
10. *Григорьев Г.П., Злобин Б.Д.* Состояние и перспективы ондатроводства в Придунайских озёрах // Охота-пушнина-дичь: Сб. науч. тех. информации. Киров. 1975. Вып. 49-50. С. 3-11.
11. *Данилов П.И., Туманов И.Л.* Куны северо-запада СССР. Ленинград:

- Наука, 1981. 256 с..
12. *Жмуд М. Є.* Ресурси мисливських ссавців та шляхи їх раціонального використання // Біорізноманітність Дунайського біосферного заповіднику, збереження та його управління. К.: Наук. думка. 1999. С. 247-252.
 13. *Загороднюк І, Покинйчереда В., Киселюк О., Довганич Я.* Теріофауна Карпатського біосферного заповідника // Вісн. зоології (додаток). 1997. 60 с.
 14. *Киселюк А.И., Тымчук Я.Я.* Пути сохранения редких видов позвоночных верховьев реки Быстрица Надворнянская (бассейн р. Днестра) // Сохранение биоразнообразия бассейна Днестра: Матер. междунар. науч. конфер. Кишинёв. 1999. С.91-93.
 15. *Кондратенко А.В., Боровик Е.Н.* Териологические исследования в заповеднике «Стрельцовская степь» // Вісн. Луган. держ. пед. ун-ту, 2001. – № 11 (43). – С. 55–62.
 16. *Маран Т.* Создание базы сохранения генофонда европейской норки в Эстонской ССР // Тез. докл. 1 всесоюз. совещ. по проблемам зоокультуры. М. 1986. Ч. 1. С. 231-232.
 17. *Мошонкин Н.* Разведение европейской норки // Охота и охот. хоз-во. 1986. №7. С. 22-23.
 18. *Научные основы звероводства:* Под ред. В.А. Берестова. Л.: Наука, Ленингр. отд-ние, 1985. 477 с.
 19. *Никольский А.М.* Позвоночные животные Крыма // Зап. Имп. АН. СПб. 1891 (1892). Т. 68. № 4. 484 с.
 20. *Павлов М.П., Корсакова И.Б., Лавров Н.П.* Акклиматизация охотничье-промысловых зверей и птиц в СССР. Киров: Волго-Вятское книж. изд-во, 1973. Ч. 1. 536 с.
 21. *Панов Г.М.* Динаміка ареалів та чисельності напівводних хутрових звірів в Україні у другій половині ХХ століття // Вісн. Львів. нац. ун-ту. Сер. біол. Львів: Вид-во Львів. нац. ун-ту. 2002. № 30.– С. 119-132.

22. *Подласая А.И., Копеин К.И.* Влияние антропогенных факторов на численность хищных млекопитающих // // Тез. докл. 3 съезда всесоюз. териол. об-ва АН СССР. М. 1982. Т. 1. С. 243-244.
23. *Роженко М.В.* Сучасне поширення і чисельність європейської норки (*Mustela lutreola* L.) в пониззях ріки Дністер // Зоол. дослідження в Україні на межі тисячоліть: Тези доп. Всеукраїн. зоол. конфер. Кривий Ріг. 2001. С. 148-149.
24. *Роман Е.Г.* Млекопитающие семейства куньих (*Mutelidae*) Азово-Черноморского региона Украины // Вестн. зоол. 2000. № 14. С. 129-135.
25. *Селюнина З.В.* Видовое разнообразие, распределение по участкам, динамика численности млекопитающих Черноморского заповедника // Видовое разнообразие млекопит. в некотор. районах Украины: Препр./ Ин-т зоол. АН УССР. – К.: 1992. – С. 34-51.
26. *Сидорович В.Е.* Экологический анализ плотности населения полуводных хищников // Заповедники Белоруссии. Минск. 1988. № 12. С. 123-126.
27. *Сидорович В.Е.* Норки, выдра, ласка и другие куньи. Минск: Ураджай, 1995. 191 с.
28. *Сиренко В.А., Мартынов В.В.* Фауна наземных позвоночных Украинского степного природного заповедника (пресмыкающиеся, птицы, млекопитающие) // Тр. филиала УСПЗ «Каменные Могилы». К.: Фитосоциоцентр, 1998. Вып. 1. С. 63–82.
29. *Сокур І.Т.* Ссавці фауни України І їх господарське використання. К.: Держ. учбово-педаг. вид-во “Рад. школа”. 1960. 211 с.
30. *Сулик В.Г.* Куньи Луганского заповедника и его окрестностей // Матер. всесоюз. совещ по эколог. основам охр. и рац. исполъз. хищн. млекопитающих. – М. – 1979. – С. 343-344.
31. *Терновский Д.В.* Биология куницеобразных. Новосибирск: Наука, 1977. 280 с.

32. *Герновский Д.В.* Сохранение русской (европейской) норки, исчезающей из мировой фауны // Редкие назем. позвоночные Сибири: Матер. науч. конфер. 1988. Новосибирск. 1988. С. 246-248.
33. *Туманов И., Зверев Е.* Европейская норка: ареал и запасы в СССР // Охота и охот. хоз-во. – М. – 1984. – №11 – С. 24-25.
34. *Фёдоров С.* Краткий очерк охоты и охотничьего хозяйства Херсонского округа за 1924 г. // Укр. охотник и рыболлов, 1926. № 11. С. 23- 23.
35. *Шашков Э.В.* Изменения численности европейской норки, выдры и выхухоли за последние 25 лет // Бюлл. МОИП: Отд. биологии. 1977. 82. № 1. С. 23-28.
36. *Шнаревич И.Д.* Млекопитающие Советской Буковины // Животный мир Советской Буковины. Черновцы: Изд-во ЧГУ, 1959. С. 5-65.
37. *Bevanger K., Ålbu Ø.* Konkurransen mellom mink og oter? // Fauna. Stockholm. 1987. 40. N 1. P. 20-22.
38. *Chanudet F., Saint G. M.-Ch.* La répartition du vison européen (*Mustela lutreola*) dans le sud-ouest de la France // Ann. Soc. sci. natur. Charente–Maritime. 1981. 6. N 8. P. 851-858.
39. *Johansson I.* Korsning mellan inavelslinjer // Våra pälsdjur. 1962. N 14. P. 363-365.
40. *Proulx G., McDonnell J., A., Gilbert F.F.* The effect of water level fluctuations on Muskrat, Ondatra. zibethikus, predation by Mink, *Mustela vison* // Can. Field–Natur. 1987. 101. N. 1. P. 89-92.
41. *Thompson H. V.* Wild mink // Agrikulture. 1964. 71. N 12. P. 564-567.
42. *Westman K.* Minkin levinneisyystä suomessa // Suomen riistä. 1966. N 18. P. 101-116.

**DISTRIBUTION AND AMOUNT OF THE EUROPEAN MINK
(*MUSTELA LUTREOLA* L., 1766) IN UKRAINE**

A. M. Volokh

Taurian State Agrotechnical Academy,
18 Bohdan Khmelnytsky prospect, Melitopol, 72312, Ukraine
E-mail: herpetology@mediana.net.ua

The results of the research of the European mink in Ukraine are available. The reasons of decreasing of its areal and amount in the different natural zones are analysed. Supplements as to organization of monitoring, protection and restoration of the European mink and other seldom mammals are given.

Key words: area, population, European mink, basin, species, Ukraine.

Стаття надійшла до редколегії 01.08.2002

Прийнята до друку 11.01.2004